

ЯКЩО ДИТИНА...

...АГРЕСИВНА

Їм, важким дітям, не вистачає
головного — турботи, ласки, доброти.
Дайте їм це — і вони перестануть бути важкими.
В. Сухомлинський.

Зростання агресивності дітей — одна з найзначніших проблем, з якою останнього часу все частіше стикаються педагоги і батьки.

Агресивність — емоційний стан і риса характеру людини. Характеризується імпульсивною активністю поведінки, афективними переживаннями — гніву, злості, прагненням заподіяти іншому травму (фізично чи морально)

Серед *факторів*, що пов'язані з проявами агресивності в дітей, психологи-дослідники виділяють такі

- 1) соціально — економічний та політичний стан сучасного суспільства;
- 2) моральні норми поведінки, що задаються соціальними умовами (адже переоцінка цінностей, викликана «перебудовою», призвела до переоцінки моральних норм поведінки). Сьогодні, на жаль, агресивні вчинки дорослих далеко не завжди викликають обурення оточуючих, а сприймаються майже як норма, що також усвідомлюють і діти;
- 3) умови мікросередовища, тобто сімейного, родинного оточення знайомих і однолітків (воно може провокувати, а іноді й схвалювати агресивні дії школярів, що сприяє їх закріпленню);
- 4) характер і система виховання, коли агресивні дії стають звичним способом досягнення своїх потреб;
- 5) вікові та індивідуально-психологічні особливості дітей як один з

найзначніших факторів, що визначає своєрідність агресивних проявів, оскільки зумовлює головні відмінності у психічній діяльності особи;

б) соматичне неблагополуччя, послаблене здоров'я, психічні захворювання, наприклад, так звана не соціалізована агресивність може бути пов'язана з психічними розладами, нервовими захворюваннями, а також з астеноізуючим впливом будь-якого внутрішнього захворювання;

7) фізичні умови середовища, що оточує дитину (атмосферні явища, висока концентрація людей у великих містах, неможливість залишитися на самоті і т.ін.).

Проте агресивну поведінку не можна однозначно вважати поганою. Виникаючи у критичній ситуації, вона виконує захисну функцію. Вияв гніву дуже часто спрямований на подолання перешкод, що заважають досягненню цілей, доброму відпочинку, реалізації потреби у самоствердженні та ін. Тому не кожен прояв агресії може вважатися порушенням. Гнів — ситуативна реакція, і необхідна вона, поки триває небезпечна для людини ситуація .

Софія Русова розглядала агресивність дитини як один з проявів інстинкту боротьби, який сам по собі є позитивним фактором, але за певних обставин може набути і негативного спрямування. У своєму здоровому, нормальному розвитку цей інстинкт є міцне знаряддя, щоб перемогти й індивідуальні, й громадські перешкоди життя, адже не треба забувати, що життя є скрізь боротьба, дитині в майбутньому доведеться нелегко завоювати свою долю. С.Русова вказує на те, що вихователі повинні дуже уважно ставитись до всіх виявів цього інстинкту, бо невдала боротьба з ним часто калічить дитину, ламає її волю, псує ласкаві, родинні відносини

Найчастіше агресивна поведінка спостерігається у дитини в *критичні вікові періоди*. Це свідчить про те, що жити дитині стало складніше: будь-яку важку ситуацію в момент вікової кризи дитина переживає важче, тому можна чекати зростання агресивних елементів у поведінці. Це стосується як нормальної дитини, так і дитини з емоційними порушеннями.

Дитина розвивається шляхом поступового набування самостійності, уміння пересуватися без допомоги дорослих, висловлювати свою думку. До трьох років вона починає усвідомлювати себе як особистість і добивається самостійності, незалежності від дорослих поряд з бажанням жити разом з ними, бути такою, як вони. Цей період характеризується виникненням кризи трьох років, що визначається рядом симптомів. Перший — що свідчить про появу кризи — *негативізм* дитини, тобто відмову виконувати «будь-які» вимоги дорослого. Другий — *упертість*, коли дитина наполягає на чомусь не тому, що цього хоче, а тому, що вона це вимагає. Наступним симптомом є *норовистість*. На відміну від упертості для норовистості характерні більш генералізований характер, спрямованість назовні, проти закріплених норм життя, викликана, намаганням дитини наполягати на своєму бажанні. Четвертий симптом — *свавілля*, яке виявляється в тому, що дитина наполягає на самостійному прийнятті рішень, хоче все робити сама. Крім цього, Л.С.Виготський виокремлює ще ряд другорядних симптомів, таких, як *протест-бунт*, коли поведінка малюка починає набувати рис протесту, ніби постійного конфлікту, симптом *знецінення*, який виявляється в тому, що ди-

тина починає лаятися, вживати непристойні слова тощо. Л.С.Виготський підкреслював, що за всіма цими симптомами необхідно бачити і позитивні риси: прояв самостійності, відокремлення від дорослого, виділення себе як рівноправної особистості.

Не можна залишити поза увагою як розвиток позитивних сторін агресивності, так і попередження її негативних рис — надмірний прояв агресії, що проявляється у злостивій, неприємній поведінці, бажанні завдати болю, шкоди або знищити щось у своєму оточенні як наслідок надмірного незадоволення іншими людьми.

Найбільш поширеними є такі *типи агресивних реакцій* (А. Басе, А. Дарки):

1. Фізична агресія — використання фізичної сили проти іншої людини.

2. Непряма агресія спрямована через іншу людину або групу людей.

3. Роздратованість — схильність до прояву негативних почуттів при найменшому збудженні (запальність, грубість).

4. Негативізм — опозиційна манера в поведінці від пасивного опору до активної боротьби проти встановлених звичаїв і законів.

5. Образа — заздрість і ненависть до оточуючих за справжні і вигадані дії.

6. Вербальна агресія — вираження негативних почуттів як через форму (крик, вереск), так і через словесні відповіді (погрози).

Будь-яке порушення поведінки бере початок, як правило, з конкретної ситуації, а саме:

— постійна агресивна поведінка батьків, яких наслідує дитина і «заражається» їхньою агресивністю;

— прояви нелюбові до дитини, формування у неї відчуття беззахисності, небезпеки і ворожості навколишнього світу;

— приниження, образи дитини з боку батьків, родичів, знайомих дітей;

— поширення відео- і телепрограм із сюжетами насильства;

— агресію викликають відчуття власної безпорадності, незахищеності та невпевненості у собі;

— спілкування з вихователем, якому властивий авторитарний, директивний, владний стиль спілкування з дітьми, вихователем, який не враховує дитячі потреби, інтереси, схильності та їхні вікові психофізичні особливості та ін.

ДИТИНА СТАЄ АГРЕСИВНОЮ

Часто доводиться чути від засмучених батьків: «Такий хороший був хлопчик, а зараз забіяка!» На жаль, ці скарги цілком обгрунтовані. Такі метаморфози перетворення «з хорошого хлопчика на забіяку» зустрічаються досить часто. У кожному класі є кілька таких дітей.

Спалахи люті з елементами агресивної поведінки вперше спостерігаються тоді, коли бажання дитини з якоїсь причини не задовольняється [5]. Перепоною до виконання бажання, звичайно, служить заборона або обмеження з боку дорослого. Дитина хоче одержати ляльку або цукерку, зістрибнувши з шафи, доторкнутися до кришталевої вази, кинути в куток бабусині окуляри — різноманітність таких бажань не має меж. Тільки

невелика їх частина може бути здійснена без неприємних наслідків для неї самої або для дорослих. В усіх інших випадках доводиться обмежувати вимоги дитини. І ось з'являється реальна можливість виникнення конфлікту між нею й дорослим. Як краще поводити себе у цій ситуації? Спробуємо перевести активність дитини в інше русло. Запропонуйте їй якусь гру або відверніть її увагу від предмету бажання і ви самі переконаєтесь, що уникнути такого конфлікту не тільки можна, а й необхідно.

Нерідко трапляються такі ситуації, коли агресивність дитини є частиною протесту проти вчинків дорослих, які спонукають її до чогось. Це часто буває в сім'ях, де батьки перебрали міру щодо якихось дій, які вони вважають за необхідні. Вони примушують дитину щось робити, викликаючи у неї реакцію протесту.

Великого значення для появи агресивності у шкільному віці має прагнення дитини набути популярність у групі однолітків. Не володіючи адекватними засобами спілкування, дитина кулаками намагається посісти лідируюче місце у групі. В різні вікові періоди вирішальне значення для здобуття популярності мають різні вимоги з боку групи. Мають значення інтелектуальний рівень, розвиненість мови, фізичний розвиток, спритність, ступінь оволодіння різними видами діяльності.

Агресивність може бути наслідком переживань, пов'язаних з образою, ущемленим самолюбством.

Уперше вона виникає в тій ситуації, яка травмує психіку і спрямована проти тих, кого дитина вважає причиною неприємних переживань і конфліктів.

Безумовно, якщо ви помічаєте у своїй дитини прояви агресивності, необхідно ретельно проаналізувати її причини, виявити труднощі, з якими вона стикається, за можливості усунути їх, а потім формувати у дитини уміння, яких їй не вистачає, навички, а також установки щодо інших людей. Таким буде алгоритм роботи з агресивною дитиною. Увага і величезне терпіння з боку дорослих — обов'язкова умова успіху.

Радимо прислухатися до *порад психологів:*

! пам'ятайте, що заборона і підвищення голосу — найбільш неефективні способи подолання агресивності. Лише зрозумівши причини агресивної поведінки і знявши їх, ви можете сподіватися, що агресивність вашої дитини буде подолана;

! дайте дитині можливість вихлюпнути свою агресію, змістіть її на інші об'єкти. Дозвольте їй побити подушку або розірвати «портрет» н ворога, і ви побачите, що в реальному житті агресивність на дану мить знизилася;

! демонструйте дитині особистий приклад ефективно поведінки.

Не допускайте при ній спалахів гніву або негативні висловлювання про своїх друзів чи колег, складаючи плани «помсти»;

! хай ваша дитина кожної миті відчуває, що ви любите, цінуєте й приймаєте її. Не соромтеся зайвий раз її приголубити або пожаліти. Нехай вони бачить, що вона потрібна й важлива для вас.

Якщо Ви переконані, що у Вашій виховній практиці без покарання не обійтися, ознайомтеся з педагогічними правилами психолога і психотерапевта Володимира Леві

1. **Покарання не повинно шкودити здоров'ю** — ні фізичному, ні психічному.

2. **Якщо є сумніви карати чи ні, не карайте.** Ніякої «профілактики», ніяких покарань «на всяк випадок».

3. **За один раз — одне.** Навіть якщо провин надто багато, покарання має бути одне — за все разом, а не окремо за кожну провину.

Покарання — не за рахунок любові. Якщо дитина недавно була покарана, але сьогодні заслуговує на добре слово, не залишайте її без похвали!

4. **Краще не карати, ніж карати запізно.** Ситуація провини вже пережита і дорослі, які карають через тривалий час, повертають дитину у минуле, тим самим виражаючи невіру в те, що за цей час дитина може змінитися на краще.

5. **Покараний — прощений.** Сторінка перегорнута. Про старі гріхи не згадуємо.

6. **Без приниження.** Якою б не була провина дитини, покарання не повинно сприйматися нею як торжество нашої сили над її слабкістю, як приниження. Якщо дитина вважає, що ми несправедливі, покарання діє лише у зворотню сторону.

Дитина не **повинна боятися покарання.** Не покарання вона повинна боятися, не гніву нашого, а нашого засмучення. Але слід прийняти як реальність, що дитина, не будучи досконалістю, не може не засмучувати рідних. Не може і жити у постійному страху, завдавати неприємностей.

І ще одна репліка В. Леві:

- Діти бояться байдужості. Ось чому і діти, і дорослі підсвідомо користуються методом Герострата: «Ти до мене байдужий, я тобі не цікавий, я для тебе скучний? Добре ж, я примушу тебе хоча б ненавидіти мене!»

І все ж батьки повинні відреагувати, якщо дитина перевищує міру дозволеного. Як саме?

Способи покарання можна обрати різні: сидіння на самоті у спецкріслі, триразове пролізання під столом, обмеження у розвагах і т.ін. Тільки не уроки, не читання, не робота! Не підмести, не винести відро, не вимити туалет — як покарання — ні в якому разі!

Ці «наряди поза черги» здатні лише прищепити відразу від «праці, а у великих дозах — і до життя.

Надзвичайні випадки

Садистська жорстокість: по-звірячому побив слабкого, знущався над беззахисним.

Крок до злочину...

Віковічна народна практика знає для подібних випадків тільки один рецепт: як можна раніше і як можна боляче. Віднадити.

Рецепт цей завжди діяв доволі надійно. Хоча і тут нічого не можна радити без ризику страшного зловживання. Є діти, проти природи яких безсильне і наймайстерніше виховання, і найправильніше лікування. Чи хвороба це, результат якихось ранніх непомітних помилок, чи відбиток генетичного минулого, атавізм — в більшості випадків незрозуміло. У будь-якому випадку надія є, бо ж це наша дитина.

Не можна карати і сварити:

коли хворий або ще не зовсім відійшов після хвороби,
коли їсть, після сну, перед сном, під час гри, під час роботи;
зразу після фізичної чи душевної травми (падіння, бійка, нещасний випадок, погана оцінка, будь-яка невдача);
коли щось не виходить через те, що не може подолати страх, неухважність, не має достатньо розвинутих умінь;
коли внутрішні мотиви провини нам незрозумілі;
коли ми самі не в дусі (втомилися, засмучені, роздратовані, та ін.).

Кілька технічних прийомів:

— **пряме несхвалення**. Висловлюючи осуд, не торкаємося особистості дитини, лише конкретного вчинку, дії (не «ти поганий» а «ти зробив зле»);

— **аванс**. Навмисно приписуємо дитині кращі мотиви вчинку, ніж насправді: украв — твердо дивлячись у вічі, стверджуєте, що взяв з дурості, що він і сам хоче, щоб цього більше не повторилося;

— **непряме несхвалення**. Ніякого словесного осуду. Здивування, докір у погляді, ігнорування, обмеження (на даний час, відразу після факту провини) у спілкуванні. Це не гра в мовчання, дитина повинна відчувати, що ви ображені її грубістю, непослухом, проявом зневаги...

— **«спогад з власного дитинства»**. Розповісти про свій подібний вчинок у дитинстві, про який тепер жалкуєте, пояснивши чому саме, не вдаючись до повчань.

Як треба хвалити

«Все є отрута, і все є ліки.

Тим чи іншим робить тільки доза».

Давня мудрість

Похвали потребує кожна людина, кожна дитина. Але у кожного є своя норма похвали.

В.Леві виділив три групи (Див. «Нестандартна дитина») дітей, які особливо потребують похвали:

1). *Омега, або немовби неповноцінний* (надто своєрідний), сором'язливий, гіперактивний, надто повільний, незграбний, товстий, заїка, рижий, зі смішним прізвиськом, невдаха...

Хвалимо за найменший успіх, підтримуємо будь-які спроби оволодіти якоюсь діяльністю.

2). *Альфа, або надповноцінний*

Здорова, життєрадісна, здібна дитина, все дається легко у всьому перша.

Таких небагато, один — два на весь клас. Але значення цього типу величезне: в ньому уособлюються всі наші надії. Така дитина може бути скромною, і все ж у неї неминуче розвивається потреба у підтвердженні цих переваг, у визнанні: «Талант потребує шанувальників, це закон природи...» Кому багато дано, з того і багато слід питати. Не хвалити за здібності, хвалити тільки за працю над своїм розвитком, готовність не залишатися на досягнутому.

3). Тета, *самолюбивий*

Достатньо здоровий і самолюбивий. На перший погляд, доволі благополучний. Але ледве не з перших років життя має загострену чутливість до оцінки, не виносить найменшого несхвалення. Дуже засмучується, не отримавши бажаного схвалення, має якийсь ненаситний апетит до похвали. Це той, хто може згодом досягти успіху, а може й стати озлобленим невдахою, інтриганом заздрісником. У найбільш безневинному вигляді — злегка хвалько, злегка задавака, злегка позер.

Саме Теті, з вічно голодною самооцінкою, похвала стільки ж погрібна, скільки і шкідлива.

Профілактика: як можна менше оцінок. Як негативних, так і позитивних.

Безумовно, частіше в одній дитині змішуються і Альфа, і Омега, і Тета у різноманітних пропорціях. Дитині років до 10 достатньо бути просто впевненою, що вона хороша, врешті-решт, не гірша за інших. Вона і впевнена у цьому, якщо її не переконують у зворотньому.

Як не треба хвалити

не хвалити за те, що досягнуто не своєю працею — фізичною, розумовою або душевною.

не підлягають похвалі: краса, сила, здоров'я, розум, талант — всі природні здібності.

більше двох разів за одне і те ж;

із бажання сподобатися;

не зловживати похвалою! Сам факт похвали ніколи не проходить безслідно.

Поради від Лариси Фесюкової Батькам дошкільнят

1. Не хвалити дитину надто часто (мається на увазі щохвилини), оскільки у цьому випадку губиться найважливіший сенс похвали.

2. Пропонуємо дати дитині друге ім'я — іменник, не похідне від першого. Це може бути «рибка», «зайчик», «ластів'ятко», «сонечко» тощо. Оскільки діти (як і жінки) також люблять вухами, їм подобається таке звернення до себе.

3. Чергувати в цьому плані похідні від імені: Катя — Катруся — Кат-русенька — Катеринка; Ксеня — Ксюшуля — Ксененька — Ксенечка.

4. Звертатися ласкаво до дитини в залежності від її статі: доня, донечка, дочечка, доненька, доця; синок, синочок, синопько, синятко; внучок, онучок, внуча, внучатко; внучечка, онучечка, внуча.

5. Використовувати звертання, що виражають ваше захоплення діями, вчинком дитини: розумниця, молодчина, чудово, прекрасно, чарівно, дуже добре і т.ін.

6. Виявляти своє схвалення можна так:

- Потиснути руку;
- Обійняти;
- Поцілувати;
- Щось сказати ласкаве на вушко;
- Заохотити без слів, жестами і мімікою, показом пальцями рук, мовою очей (повітряний поцілунок, піднятий догори великий палець, «круглі очі» від захоплення);
- Дати особливі обіцянки, наприклад, «За те, що ти... підемо в суботу у зоопарк, цирк, «Золоту рибку»;
- Похвалити дитину в присутності інших (родичів, друзів, на вулиці);
- За особливо добру поведінку, прояви працьовитості, чуйності, піклування пообіцяти (і швидко виконати) заохочення матеріального плану (купити улюблену іграшку, омріяну річ). До цього методу слід вдаватися нечасто.